

رویکرد حساسیت‌های اجتماعی از منظر هزینه‌های سایه

دکتر غلامحسین عبیری

مفاهیم اولیه

واژه قیمت نسبی (Relative Price) در لغت‌نامه‌های تخصصی^(۱) به مفهوم قیمت یک کالا بر حسب یک کالای دیگر تعریف می‌شود. برای مثال، قیمت سیب را می‌توان بر حسب قیمت پرتقال بیان نمود، به شرط آن که مصرف‌کننده حق انتخاب محدودی بین این دو محصول داشته باشد. بیان دیگر مساله شیب خط بودجه است و برای تفهیم بیشتر می‌توان به مفهوم هزینه فرصت اذ دست‌رفته روی آورد.

از سوی دیگر، قیمت سایه، به مفهوم به‌کارگیری قیمت ضمنی (Imputed Price) به شرایطی اطلاق می‌شود که بازار وجود ندارد. این قیمت‌ها به وسیله نگاه‌های بزرگ برای فعالیت‌های درون‌سازمانی مورد استفاده قرار می‌گیرند. برنامه‌ریزان هم از این پدیده برای تجزیه و تحلیل هزینه و فایده (CBA) در فرایند سرمایه‌گذاری بهره‌برداری می‌کنند. نرخ‌های بهره، دستمزد و ارزش سایه نیز از جمله موارد قابل‌ذکر می‌باشند، که در تحلیل‌های اقتصادی می‌توان از آنها استفاده نمود. هدف از این قیمت‌های سایه، اصلاح بی‌نظمی ناشی از انحصارگرایی، مالیات‌ها و بیکاری می‌باشد. در کشورهای صنعتی و در حال توسعه از این واژه (Shadow Price) برای تبیین ارزش اضافی (Over Value) و کاهش ارزش (Under Value)

استفاده گسترده‌ای می‌شود.

در برنامه‌ریزی خطی (Linear Programming)، قیمت سایه برای منابع، به اندازه‌گیری ارزش نهایی منابع در جهت افزایش معادله هدف در شرایط بهینه است^(۲). این گرایش هزینه‌هایی را به دنبال دارد که از آنها به عنوان هزینه‌های نسبی یاد می‌شود. در الگوریتم مدل‌های کاربردی برنامه‌ریزی خطی مانند حمل‌ونقل، هزینه‌های نسبی با هر تغییر تخصیص دچار تغییر شده و هزینه سایه را در مکان‌های مختلف تغییر می‌دهد.

الگوهای کاربردی

مدل‌های اقتصادی، تصویر ساده‌ای از دنیای واقعی اقتصاد هستند که به نمایش روابط بین متغیرهای اقتصادی می‌پردازند. استفاده گسترده از ریاضیات و اقتصادسنجی توسط اقتصاددانان، باعث شده است که مدل‌های کاملاً پیچیده‌ای به تدریج پا به عرصه وجود بگذارند. مدل‌های کاربردی محصول گرایش نظریه‌ها به سوی روابط قابل‌رویت در مناسبات اجتماعی می‌باشند.

در شاخه مدیریت، تحقیق در عملیات (Operation Research) توانسته است مدل‌های کاربردی گسترده‌ای را در حوزه حمل‌ونقل، انبارداری، تولید، ارتباطات، توزیع، تخصیص و ده‌ها حوزه دیگر طراحی نماید، و عمدتاً بحث ما در این نگارش بهره‌برداری از مدل‌های حمل‌ونقل است. ماتریس حمل‌ونقل زیر را در نظر بگیرید، یک ماتریس 3×4 (یعنی سه ردیف و چهار ستون):

	M_1	M_2	M_3	M_4	S
I_1	c_{11}	c_{12}	c_{13}	c_{14}	S_1
I_2	c_{21}	c_{22}	c_{23}	c_{24}	S_2
I_3	c_{31}	c_{32}	c_{33}	c_{34}	S_3
D	d_1	d_2	d_3	d_4	

هر ردیف نمایشگر یک مرکز توزیع با هزینه c_{ij} به عنوان هزینه حمل یا توزیع، و هر ستون نمایشگر

از مدل‌های برنامه‌ریزی خطی اینطور استنباط می‌شود که چنانچه هزینه سایه مثبت و بزرگتر از صفر باشد، روند تخصیص بهینه است و هزینه فرصت وجود ندارد و در این شرایط، هزینه توزیع هم در حداقل است.

هدف از نگارش این نوشتار، بررسی حساسیت‌های اجتماعی در پی تحولات گسترده ناشی از مداخله بی‌رویه دولت در ساختار اجتماعی - اقتصادی است. واژه "بی‌رویه" هم عطف به فقدان برنامه جامع دربرگیرنده کلیه پروژه‌هایی است که از سازگاری مناسبی برخوردار باشند.

کتابی را با عنوان "نظریه انتخاب اجتماعی و بازنگری در روش‌ها" براساس دیدگاه‌های Sen, Arrow و Suzumura به چاپ رسانده است^(۵).

هزینه اجتماعی (Social Cost) از سوی دیگر هزینه فرصت از دست‌رفته جامعه را برپایه کلیه هزینه‌های واقعی در جامعه اندازه‌گیری می‌کند. مدل‌های کاربردی برنامه‌ریزی خطی - الگوریتم حمل‌ونقل - این هزینه‌ها را می‌تواند به سهولت به ما نشان دهد و فرایند کنش‌ها و تعامل‌های جامعه را در مسیر تخصیص منابع منعکس سازد. برای مثال، اگر یک واحد از ساختار ماتریس تخصیص کالا یا خدمات بیشتری را دریافت کند، با توجه به موقعیت (هزینه‌ها و محدودیت عرضه و تقاضا) به‌وجودآمده روند هزینه‌های نسبی و سایه را در کل ساختار تغییر می‌دهد.

انتخاب واژه "حساسیت‌های اجتماعی" از آن جهت حایز اهمیت است که مداخله دولت در ساختار کلان اجتماعی - اقتصادی، وضعیت تخصیص منابع و جریان منابع مادی و فیزیکی را تحت‌تاثیر قرار می‌دهد. این مداخله، اگرچه تأثیرات مثبتی را به همراه دارد، اما میزان بهره‌مندی افراد، گروه‌ها و سازمان‌های مختلف از آن یکسان نبوده و هزینه‌های فرصت از دست‌رفته‌ای را برای برخی از اقشار جامعه به‌وجود می‌آورد. تغییر اعتماد مردم به مشاغل مختلف طی چند دهه اخیر نیز نشان‌دهنده میزان حساسیت اجتماعی نسبت به تغییرات محیطی می‌باشد.

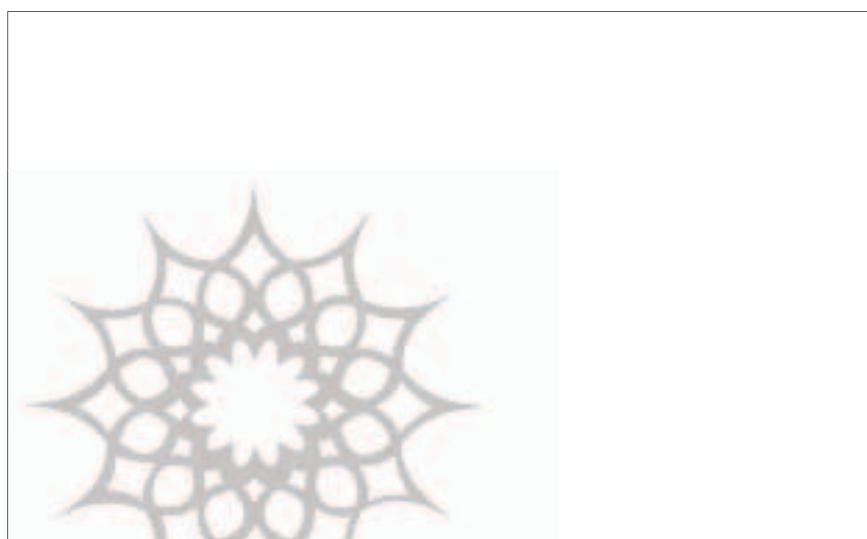
توجه خواهید نمود که حساسیت‌های اجتماعی در درازمدت، طیف قدرت و جناح‌بندی‌های سیاسی را با تحول روبرو می‌سازد. روی کارآمدن جمهوریخواهان یا دموکرات‌ها در ایالات متحده، از جمله حساسیت‌های اجتماعی طرفداران این دو حزب سیاسی در دهه‌های مختلف می‌باشد. انعکاس تحولات فناوری و تغییرات نظام جهانی نیز بخش دیگری از این تغییرات است. بنابراین، در درازمدت محبوبیت یک حزب به نفع

باشد، روند تخصیص بهینه است و هزینه فرصت وجود ندارد و در این شرایط، هزینه توزیع هم در حداقل است. و برعکس، چنانچه هزینه سایه منفی باشد، بدان معنی است که روند تخصیص بهینه نبوده و هزینه کل در حداقل نیست. لذا می‌توان با تغییر تخصیص بر مبنای منفی‌ترین هزینه سایه و تشکیل مدار بسته منظم، روند تخصیص را تا آنجا ادامه داد که هزینه‌های سایه از بین بروند و شرایط بهینه به‌دست آید.

در روند حل مساله تعداد تخصیص برای متغیرهای اساسی معادل $m+n-1$ است، که در آن m تعداد ردیف و n تعداد ستون می‌باشد. این الگوریتم به تدریج روند تغییر را دنبال می‌کند و در برخی موارد به

یک بازار مصرف با هزینه C_{ij} است. هر مرکز توزیع مقدار S_i کالا یا خدمات عرضه می‌کند و هر بازار مقدار d_j تقاضا را در خود جای می‌دهد. مقدار z و i می‌توانند برابر یا متفاوت باشند. شرط تعادل به مفهوم برابری کل عرضه و تقاضا است. کل محصولات یا خدمات با توجه به محدودیت عرضه و تقاضا با مقادیر X_{ij} در سطح ماتریس توزیع می‌شوند.

این ماتریس می‌تواند منعکس‌کننده طبقات اجتماعی و توزیع امکانات باشد و از سویی، می‌تواند انعکاسی از تخصیص منابع در اقتصاد کشاورزی باشد، اما از آنجا که مدل با نام مدل‌های حمل‌ونقل در کتب درسی تدریس می‌شود، لذا با همین عنوان طی بررسی، روند تحلیل را دنبال می‌کنیم.

② اصل تعادل در عرضه و تقاضا، شرط لازم برای نظم متغیرها در سطح کلی است، اما...

برای آشنایی با کاربرد مدل دو مفهوم هزینه‌های نسبی (U_i و V_j) را که در مجموع برابر C_{ij} - هزینه فعالیت حمل یا توزیع است، به صورت فرضی برای هر ردیف و ستون با توجه به امر تخصیص کالا محاسبه می‌کنیم. به‌طور طبیعی، تمامی مکان‌ها موفق به دریافت کالا یا خدمات نشده و این مکان‌ها با هزینه سایه ($Shadow\ Cost-C_s$) یا هزینه فرصت از دست‌رفته روبرو می‌باشند، که با توجه به هزینه‌های نسبی، از فرمول زیر هزینه سایه قابل محاسبه است:

$$C_s = C_{ij} - (U_i + V_j)$$

از مدل‌های برنامه‌های خطی اینطور استنتاج می‌شود که چنانچه هزینه سایه مثبت و بزرگتر از صفر

جواب‌های بهینه نزدیک نمی‌شود^(۳).

حساسیت‌های اجتماعی

تصمیم‌گیری‌های اجتماعی - بر مبنای مطلوبیت‌گرایی، اقتصاد رفاه را در شرایط اطلاعات کامل و بر مبنای هنجارهای منطقی به‌طور منظم پیش روی ما قرار داده است. نظریه انتخاب اجتماعی (Social Choice Theory) برپایه آزمون گسترده روش‌های رای‌گیری، اولویت‌های اجتماعی در سطح کلان را تعیین می‌کند. Arrow^(۴) (۱۹۶۶) در مقاله‌ای با عنوان "انتخاب اجتماعی و ارزش‌های فردی" مبانی نظری این کنش‌ها را مورد توجه قرار می‌دهد. انتشارات Macmillan نیز در سال ۱۹۹۷

از آنجایی که بیشتر کشورهای صادرکننده نفت، از آزادی و دموکراسی محدودتری برخوردارند، لذا محیط اجتماعی آنها در مقابل تعارض‌ها با تهدیدهای جدی‌تری روبروست، تجربه عراق، نمونه‌ای از اینگونه جوامع است.

حزب دیگر کاهش و مجدداً در فرایند بعدی افزایش می‌یابد.

در کشورهای در حال توسعه، حساسیت‌های اجتماعی بازتاب‌های متفاوتی دارد و با تغییرات اساسی تری همراه است، زیرا احزاب و گروه‌های سیاسی، رفتارهای مکمل و سازگار نسبت به یکدیگر ندارند و در نتیجه، حساسیت‌های اجتماعی بعضاً با تنش‌های بزرگتری روبرو می‌شوند، که با باورها و ارزش‌های رایج همخوانی ندارند.

حجم گسترده سرمایه‌گذاری در کشورهای صادرکننده نفت، از جمله عواملی است که رویکرد نظام اجتماعی را در مسیر تغییر الگوها از سنتی به مدرن یا برعکس، با تعارض روبرو می‌سازد. از آنجایی که بیشتر کشورهای صادرکننده نفت از آزادی و دموکراسی محدودتری برخوردارند، لذا محیط اجتماعی آنها در مقابل تعارض‌ها با تهدیدهای جدی تری روبرو است. تجربه عراق، از جمله موارد بسیار قابل لمس در عدم کنترل تنش‌های اجتماعی می‌باشد.

■ ■ ■
تهدید محیط زیست و افزایش شکاف طبقاتی، از جمله پیامدهای عمومی اجرای پروژه‌های عمرانی است.
 ■ ■ ■

عدم تطابق همزمان

آنچه در مدل‌های کاربردی، به ویژه در الگوریتم‌های حمل‌ونقل قابل تأمل است، همانا ویژگی ایستایی مدل است، که زمان‌بری و تطابق همزمان را با پرسش روبرو می‌کند. این نارسایی ناشی از آن است که در عمل تغییر الگوی تخصیص زمان بر نمی‌یابد، در حالی که در عمل زمان در فرایند تغییر با اهمیت است. این مهم در اجرای عملیات فرصت‌های ازدست‌رفته زیادی را به دنبال دارد، به‌ویژه زمانی که کاربرد مدل را وسیعتر از حوزه جابجایی کالا و خدمات تعریف کنیم.

تشکیل مدارهای بسته منظم در حل و آزمون بهینه این مدل‌ها با فرض ثابت‌بودن مدار قابل قبول است، اما در دنیای واقعی مقاومت‌های زیادی برای تحویل و تحول یا عرضه و تقاضا وجود دارد، که در نهایت کاربرد مدل را محدود می‌سازد. عامل دیگری که در تطابق همزمان تاثیرگذار

است، اصل عدم تعادل بین عرضه و تقاضا است. در واقع، کاهش شکاف عرضه و تقاضا زمان‌بر است و از اینرو، هر اقدامی در جهت برطرف کردن این شکاف با معضل تغییر قیمت و در نهایت تغییر هزینه‌ها روبرو خواهد شد. لذا انتظار معقول، همانا بهینه‌نمودن هزینه‌ها یا درآمدها با فرض ثابت بودن ارزش‌ها است.

مشکل دیگری که در مفهوم زمان قابل تبیین است، آرایش عوامل تولید است، که با زمان‌بری‌های طولانی این ترتیب تغییر می‌کند. هدف از نظم عملیاتی در فرایند تولید، تغییر چهره یا وضعیت سرمایه و نیروی کار است که هم از جهت کمی و هم به صورت کیفی با دگرگونی روبرو می‌باشد. در حقیقت، زمان، هویت و نقش سرمایه - اعم از مادی یا معنوی - را به چالش می‌کشد و در موارد عدیده‌ای ساختار تولید یا توزیع را تغییر می‌دهد. در شرایط موجود که انتقال اطلاعات و داده‌ها با سرعت بسیار زیاد صورت می‌گیرد، هر تاخیری در فرایند تخصیص، با رقابت‌های فشرده و شرایط متفاوت عرضه روبرو است. بنابراین، متقاضی دریافت کالا و خدمات حساسیت بیشتری را در برنامه کاری خود لحاظ می‌کند و بهتر است که برنامه‌ریزان این رفتارها را از قبل پیش‌بینی کنند و در دستور کار قرار دهند.

مواردی نیز یافت می‌شود که روابط بین عرضه‌کنندگان و متقاضیان در بازارهای مختلف قابل پیش‌بینی نیست و زمان، مساله تخصیص را با رویادهای غیرمنتظره روبرو می‌سازد. این پدیده در مورد کالاهای استراتژیک اهمیت زیادی تری می‌یابد. بنابراین، مدل حساسیتی نسبت به نوع کالا نشان نمی‌دهد. از سوی دیگر، حتی در سطح سازمان‌های بزرگ، ماتریس عرضه و تقاضا - داده‌ها و ستاندها - با هزینه‌های واسطه‌ای روبرو است که حتی به طور ضمنی در خیلی از بنگاه‌ها محاسبه نمی‌شود، لذا هزینه‌های سایه در پرده‌ای از ابهام، نارضایتی شغلی یا عدم اعتماد جلوه‌گر می‌شود. این کاستی همواره در سازمان‌ها و جامعه وجود دارد و مردم از آن به عنوان کنش‌های نامناسب اجتماعی یاد می‌کنند.

در سطح گسترده‌تر، معضل توزیع همواره مساله‌ساز بوده، به طوری که نمی‌توان بحث رفاه اجتماعی را بدون به کارگیری توزیع مناسب دنبال نمود. کشیدگی توزیع و دسترسی محدود برخی از

طبقات به منابع، کل پدیده تولید را با پرسش روبرو نموده است. این معضل به صورت "بحران در برنامه‌ریزی"^(۶) جلوه‌گر می‌شود.

توصیه‌ها نشان می‌دهد که نمی‌توان امر اقتصاد را صرفاً به تولید محدود نمود و نسبت به توزیع امکانات بی تفاوت ماند. زمان در تولید و توزیع یکسانی ندارد و کارگزاران سیاسی نباید در مورد فرصت‌های ایجادشده، به صورت کوتاه‌مدت برنامه‌ریزی کنند و هزینه‌های سایه را برای طبقات محروم نادیده انگارند.

اصل تعادل

اصل تعادل در غالب مدل‌های اقتصادی، اهمیت ویژه‌ای دارد و نمی‌توان بدون توجه به آن، روند شناخت و تخصیص بهینه را دنبال نمود. اما این اصل در الگوریتم مورد بحث در این نوشتار، دو فضای متفاوت را در برمی‌گیرد: اصل تعادل اولیه به مفهوم وجود تعادل بین عرضه و تقاضا در نظام تخصیص و توزیع کالاها، و دوم انعکاس قیمت یا هزینه انتقال که خود محصول تعادل‌های ثانویه است. این هزینه‌ها در رابطه با تخصیص‌های به‌وجودآمده شرایط بهینه یا حداقل هزینه را منعکس نمی‌کنند و در طی مراحل مختلف تخصیص زمینه رفتن به سمت شرایط بهینه فراهم می‌آید.

■ ■ ■
در شرایطی که ساختار اقتصاد ایران به سمت خصوصی‌سازی پیش می‌رود و مداخله دولت روزه‌روز کاهش می‌یابد، عقلایی خواهد بود که هزینه‌های فرصت ازدست‌رفته، سایه، اولیه و همچنین هزینه‌های نسبی را بیشتر مورد توجه قرار دهیم.
 ■ ■ ■

به عبارت دیگر، در مدل‌های برنامه‌ریزی خطی دو پدیده امکان‌پذیری (Feasibility) و بهینه‌سازی (Optimization) همسو عمل می‌کنند، اگر امر تولید و قیمت‌های سایه برای بنگاه‌های اقتصادی هر دو مثبت ارزیابی شوند، آنگاه رویکرد بهینه معنی و مفهوم کاربردی پیدا می‌کند، در حالی که اگر هریک از دو مساله تولید یا قیمت‌های سایه با تعارض روبرو شوند یا با مفهوم اقتصاد توصیفی (Positive)

(Economies) قابل‌بیان نباشند، آنگاه دستیابی به جواب‌های مطلوب (Optimum) ممکن نخواهد بود. این پدیده، به طور غیرمستقیم مفهوم تعادل را از یک امر آشکار برون‌سیستمی، به سوی یک معنای درون‌گرا، در ارتباطات بین متغیرهای ماتریس سوق می‌دهد. این پدیده مفهوم زیبایی را در ذهن متبادر می‌کند که اصل تعادل در عرضه و تقاضا شرط لازم برای نظم متغیرها در سطح کلی است، اما شرط کافی زمانی فراهم خواهد بود که هزینه‌های نسبی و سایه بتوانند روند اصل تعادل را از یک مفهوم اولیه به روند تعامل در تخصیص متغیرهای تصمیم، تعمیم دهند.

استنتاج کلی از این تحلیل، عدم‌کفایت اصل تعادل در صورت کلی الگوریتم است. لذا اگر بخواهیم اصل تعادل به حل مساله کمک نماید، لازم است که در درون سیستم نیز روابط چنان تنظیم شوند که نظم عملیاتی حاصل از روند تخصیص اعتبار اصل تعادل را با مشکل روبرو نکند. این برداشت کلی دربرگیرنده این نظریه خواهد بود که اصل تعادل برای حفظ اعتبار در فرایند توزیع امکانات، نیازمند ارزش‌های سایه‌ای است که نظم عملیاتی را بهبود بخشد، در غیر اینصورت، پارادوکس عرضه و تقاضا با قیمت‌های سایه و نسبی بحران‌زا عمل نموده و شرایط بهینه فراهم نخواهد شد. اصل تعادل صرفاً بار مفهومی عرضه و تقاضا را به‌دنبال ندارد، بلکه ممکن است تعادل بین پس‌انداز و سرمایه‌گذاری را شامل شود، لذا از یک مدل به مدل دیگر معنا و مفهوم تغییر می‌کند. واژه‌هایی مانند تعادل تولید ناخالص ملی که در آن تقاضای کل با عرضه کل (AS و AD)، قیمت تعادلی که در آن عرضه و تقاضا برابر می‌شوند یا

سرعت تعادلی (Equilibrium Velocity) از جمله دیگر مواردی هستند که تعادل مفهوم اقتصادی خاصی را با خود به همراه دارند.

Amendola^(۷) (۱۹۹۸) به توضیح مفهوم "خارج از تعادل" و Caravale^(۸) (۱۹۹۸) در یک مجموعه مقالات گردآوری‌شده، به ارتباط تعادل و

تئوری‌های اقتصادی همت گماشته‌اند. دیدگاه‌های Fisher (۱۹۸۳) نیز در رساله وزین "بنیادهای عدم‌تعادل اقتصاد تعادل" مطرح شده است^(۹). این اقتصاددانان به خوبی توانسته‌اند مفهوم تعادل را از زوایای مختلف مورد بحث قرار دهند و اصول جدیدی را برای تبیین شرایط عدم‌تعادل تشریح نمایند.

توصیه می‌شود که برای درک هرچه بهتر مفاهیم، واژه‌ها را صرفاً در یک فرایند توضیح اقتصاد هنجاری محدود نسازیم و در عمل نیز آثار آنها را بررسی کنیم.

② مداخله دولت در ساختار کلان اجتماعی - اقتصادی، اگرچه تأثیرات مثبتی را به همراه دارد، اما میزان بهره‌مندی افراد، گروه‌ها و سازمان‌های مختلف از آن یکسان نیست و هزینه فرصت از دست‌رفته‌ای را برای برخی از اقشار جامعه به‌وجود می‌آورد.

رویکردهای تجربی

در نیمه دوم قرن بیست، ایران از جمله کشورهای در حال توسعه‌ای بود که با دخالت گسترده دولت در "امور عمومی" (مدیریت سیاسی شامل اداره امور قضایی، نظم و امنیت داخلی، ارتباطات و قانونگذاری) "امور اجتماعی" (مدیریت دستگاه‌های دولتی شامل

آموزش و پرورش، بهداشت، تربیت بدنی، محیط زیست و بهزیستی) و "امور اقتصادی" (کشاورزی، آب، برق، صنایع، نفت، گاز، معدن، بازرگانی و راه‌ها) و نهایتاً "امور دفاع ملی"، بودجه عظیمی را صرف نوسازی و بازسازی اقتصاد سنتی کشور نمود، به طوری که امروز اقتصاد کشور پس از اجرای چندین برنامه هفت‌ساله و پنج‌ساله قبل و بعد از انقلاب اسلامی، دیگر یک اقتصاد سنتی بشمار نمی‌رود و می‌توان با قدری تساهل مدعی شد که در مسیر صنعتی‌شدن گام‌های اساسی برداشته شده است.

با تمامی توفیق‌هایی که نصیب این جامعه شده و مردم هم از مزایای یک زندگی مدرن بهره‌مند شده‌اند، با وجود این، بررسی‌های به‌عمل‌آمده در حوزه تنش‌های اجتماعی که ما آن را "حساسیت‌های اجتماعی" می‌خوانیم، نشان می‌دهد که تمامی پروژه‌های اجراشده از خود آثاری برجای گذاشته‌اند: حداقل محیط زیست را با تهدید روبرو نموده‌اند و به‌طور جدی شکاف طبقاتی را افزایش داده‌اند. توضیح اینکه مورد اول، محصول صنعتی‌شدن است و بیشتر کشورها - اعم از توسعه‌یافته یا در حال توسعه - با این مشکل روبرو هستند و چندین برابر سرمایه‌های صنعتی‌شدن می‌بایست هزینه شود تا محیط زیست تعادل خود را بازیابد. اما در مورد شکاف طبقاتی، برخی جوامع مانند ایران با یک مشکل جدی روبرو هستند که به سهولت نمی‌توان آن را برطرف نمود و همت زیادی می‌خواهد تا در این راستا موفقیتی حاصل شود.

از جمله مسائلی که در حوزه اجتماعی حساسیت‌هایی را به‌وجود آورده، ارزش افزوده‌ای است که نصیب طبقات اجتماعی شده و برخی از طبقات در این

فرایند به نحو کاملاً استثنایی فرصت مال‌اندوزی گسترده‌ای را برای خود فراهم کرده‌اند. صرف‌نظر از مکانیسم انباشت ثروت در لایه‌های مختلف اجتماعی، عدم‌اعتمادی که نسبت به برخی از طبقات به‌وجود آمده، منعکس‌کننده هزینه سایه‌ای است که این طبقات به دلیل توزیع غلط یا حداقل نامناسب

امکانات، با آن روبرو شده‌اند.

این معضل در گام اول هزینه‌های نسبی را که مردم در طبقات مختلف صرف نوسازی جامعه کرده‌اند، نشان می‌دهد. این هزینه‌ها به تدریج لایه انباشت ثروت را برای برخی از طبقات تقویت نموده و ارتباطات بین متغیرهای اقتصادی و اجتماعی هم به صورت یک دور باطل، فقیر را فقیرتر و غنی را غنی‌تر کرده است. روند نامناسب پیش رو، در تحلیل نهایی، محصول عدم به کارگیری سیاست‌های مالی و پولی مناسب در قالب برنامه‌ریزی و مداخله در ساختار کلان اقتصادی است. این بحران را از جهات مختلف در کتاب "آزادسازی: برنامه‌ریزی، دموکراسی و توسعه" مورد تحلیل قرار داده‌ام و امیدوارم که با به کارگیری اصول پیشنهادی، حساسیت‌های اجتماعی تعدیل شود و مبانی جدیدی برای توسعه در دستور کار قرار گیرد^(۱۰)

اما آنچه هشداردهنده است، این است که بیاموزیم تولید به تنهایی محور نیست و در ساختارهای اقتصادی مانند ایران امر توزیع از اهمیت بیشتری برخوردار است. به عبارت دیگر، با تولید بیشتر، قیمت‌ها تحت تاثیر قرار می‌گیرند، در حالی که در توزیع، هزینه‌های نسبی و سایه دریافت‌کنندگان در مقابل محرومان با تغییر روبرو است و از اینرو، لازم است که اصل جبران خسارت (Compensation Principle) انطور که Mishan (۱۹۸۱)^(۱۱) مورد توجه قرار می‌دهد، در دستور کار قرار گیرد.

در جستجوی عوامل

این تصور که هزینه‌های سایه نوعاً مانند هزینه‌های اولیه (Sunk Cost) می‌باشند و قابل برگشت نیستند، سیاستگذار را نسبت به هزینه‌های سایه بی تفاوت نموده و انگیزه‌های او را در جهت شناخت عامل تضعیف می‌کند. در تحلیل هزینه لازم است که بین هزینه آشکار و پنهان تفاوت قایل شویم. برای ارزیابی یک تصمیم، تصمیم‌گیرنده می‌بایست آن دسته از هزینه‌هایی را که حاصل تصمیم‌گیری می‌باشند، شناسایی کند. در حوزه اقتصاد این باور وجود دارد که برخی از هزینه‌ها را باید

بپذیریم، صرفنظر از این که با چه تصمیمی روبرو خواهیم بود.

بنابراین، اولین گام برای شناخت هزینه‌ها، تعیین جایگاه ما در فرایند تصمیم‌گیری است: آیا به عنوان مدیر هزینه‌ها را تجربه می‌کنیم یا به عنوان یک سیاستمدار؟ و یا در موضع یک مصرف‌کننده می‌خواهیم فضای هزینه‌ها را ارزیابی کنیم؟ برای اقتصاددانان هزینه مفهوم وسیعتری دارد و آن را ارزش فرصت‌های ازدست‌رفته می‌دانند. از آنجا که هزینه‌های فرصت ازدست‌رفته با تغییر زمان و محیط با تغییر روبرو می‌شود، لذا دومین گام شناخت هزینه‌ها در بستر زمانی و فضایی است که قرار داریم. از این رو، هزینه‌های فرصت ازدست‌رفته متفاوتی برای تصمیم‌گیری‌های مختلف در شرایط متفاوت وجود دارند. گام سوم، شناخت رابطه بین هزینه فرصت ازدست‌رفته و قیمت‌های بازار است، بازاری که قیمت‌های آن، مدیران را در هدایت هزینه‌ها با پرسش روبرو می‌سازد. به میزانی که بازار شفافیت بیشتری داشته باشد، مدیران راحت‌تر پذیرای هزینه‌ها خواهند بود. گام چهارم، تفکیک هزینه‌های آشکار و پنهان (یا ضمنی) از یکدیگر است. این هزینه‌ها تا حد زیادی همان هزینه‌های اقتصادی در مقابل حسابداری می‌باشند. و سرانجام در گام پنجم، می‌بایست بین هزینه‌های اولیه و ثانویه تفاوت قایل شویم. هزینه‌های اولیه قابل بازگشت نیستند، در حالی که هزینه‌های ثانویه قابل اجتناب می‌باشند. این طبقه‌بندی به ما کمک می‌کند تا ابعاد حساسیت‌های اجتماعی را که متأثر از هزینه‌های نسبی و سایه است، شناسایی کنیم^(۱۲).

حجم گسترده اعتصابات، تنش‌های اجتماعی، فرار سرمایه‌های مادی و معنوی، بخش کوچکی از حساسیت‌های اجتماعی هستند که در بیشتر جوامع دیده می‌شوند. این هزینه‌ها در عمل پویایی خاصی به تولیدکنندگان و مصرف‌کنندگان می‌دهند تا دریابند که تحت چه شرایطی پذیرش هزینه‌ها راحت‌تر است. در جوامعی که روند تخصیص منابع همراه با برنامه‌ریزی جلو می‌رود، بازار نقش محدودتری را در شفافیت هزینه‌ها برعهده خواهد داشت، لذا اندازه‌گیری

هزینه‌های سایه دشوارتر است و همین امر حساسیت مسوولان را نسبت به تنش‌های اجتماعی کاهش می‌دهد.

بنابراین، در شرایطی که ساختار اقتصاد ایران به سمت خصوصی‌سازی پیش می‌رود و مداخله دولت روزبه‌روز بیشتر کاهش می‌یابد، عقلایی خواهد بود که هزینه‌های فرصت ازدست‌رفته، سایه، اولیه و همچنین هزینه‌های نسبی را که در فرایند، رفتارهای مردم را تحت تاثیر قرار می‌دهند، بیشتر مورد توجه قرار دهیم. ■

منابع

- 1) Routledge Dictionary of Economics / 2002 / P.477.
- 2) Hillier, F.S. & G.J. Lieberman / 1990 / Introduction to Operation Research / 5th ed. / P.95.
- 3) مراجعه شوند به مأخذ فوق‌الذکر.
- 4) Arrow, K. / 1966 / Social Choice and Individual Values / 2nd ed. / New York: Wiley.
- 5) Arrow, K. & ... / 1997 / Social Choice Theory Reexamined / New York: St Martin Press / London / Macmillan.
- 6) عبیری، غلامحسین / ۱۳۸۵ / آزادسازی: برنامه‌ریزی، دموکراسی و توسعه / انتشارات آیدن / تهران / فصل دهم / صفحات ۱۱۰-۱۰۱.
- 7) Amendola, M. and Gaffard, J.L. / 1998 / Out of Equilibrium / Oxford and New York / Clarendon Press.
- 8) Caravale, G. (ed) / 1997 / Equilibrium and Economic Theory / London and New York / Routledge.
- 9) Fisher, F.M. / 1983 / Disequilibrium Foundation of Equilibrium Economics / Cambridge University Press.
- 10) مراجعه شود به مأخذ شماره ۶.
- 11) Mishan, E.J. / 1981 / Introduction to Normative Economics / New York: Oxford University Press.
- 12) Besanko, D. & ... / 2002 / Microeconomics: An Integrated Approach / John Wiley & Sons, Inc. / Ch.7 / PP.258-268.

ما را از پیشنهادها و نظریات خود بهره‌مند کنید.